

Interkulturalitet – att finna möjligheter!

Anders Fjällhed

Världen ”krymper”! Varje dag kommer vi i kontakt med många fler människor från andra länder, kulturer och religioner än vad vi gjorde tidigare. Det har blivit allt vanligare att flytta och söka sig till nya länder. En del gör det frivilligt, drivna av en längtan efter äventyr, en dröm om ”guld och gröna skogar” eller för studier. Många drivs också av en längtan efter att komma bort från fattigdom och arbetslöshet. Men många gånger har flytten från hemmet varit ofrivillig, orsakad av krig och våld som tvingat människor att fly från sin hemtrakt för att rädda sina egna liv. Ofta har de fått lämna släkt och hem och bara fått med sig några få ägodelar. I världen finns det idag över 40 miljoner människor som har tvingats att fly, och av dessa är ungefär 40 procent barn och ungdomar under 18 år.¹

Den interkulturella världen

Förutom att människor idag är mer rörliga än tidigare, har också tekniska förändringar såsom mobiltelefoner och internet gjort det möjligt att få nya och upprätthålla gamla kontakter på olika platser på jorden. Tack vare den blixtnabba tekniska utvecklingen har även mindre penningstarka grupper råd att använda dessa medier.²

Vi träffar dagligen människor från skilda länder och med olika kulturer, religioner och språk. Det är män och kvinnor, äldre och yngre, funktionsnedsatta och personer med olika sexuella läggningar. Vi bor på samma platser, kanske till och med i samma hus, men ser vi och möter vi verkligen varandra? Människor från olika kulturer kan nämligen samexistera och leva sida vid sida utan att verkligen mötas; de lever i en mångkulturell värld. Ordet mångkulturell står för hur något är, men inget om relationerna mellan människor. För att verkligen kunna se och möta andra människor som

¹ UNHCR. 2009.

² Goldstein-Kyaga & Borgström, 2009.

känns främmande för oss själva behöver vi skapa en interkulturell värld. En forskare som har intresserat sig för frågor om interkulturalitet och interkulturellt ledarskap är Pirjo Lahdenperä. Hon skriver:

Interkulturellt är således en term som antyder en process, ett gränsöverskridande, interaktion och ömsesidighet och samtidigt sätter kvalitativa och värdemässiga aspekter på kulturmöten. Ömsesidig respekt, tolerans, jämlikhet och social rättvisa är bland de etiska värden som ofta förekommer som mål för ett interkulturellt syn- och arbetssätt i uppfostran och utbildning.⁴

För att få till ett verkligt möte mellan människor från olika bakgrunder måste vi öka graden av interkulturalitet, en process där människor agerar och där vi med nyfikenhet, självkritik och respekt för varandras olikheter aktivt verkligen vill se varandra. Interkulturalitet är med andra ord något som händer, förändras och det finns många olika dimensioner i den.

En colombiansk flyktingfamilj i Sverige

Så hur kan vi lära oss mer om vad interkulturalitet innebär i praktiken? Ett sätt är att lyssna på några röster från människor som är mitt uppe i en verklig interkulturell process. Till exempel hur en colombiansk flyktingfamilj i Sverige ser på sin situation och hur interkulturalitet avspeglas i deras berättelse. Stora delar av den kommande texten och familjeberättelsen med dess citat är taget ur min doktorsavhandling *Flyktingskapets situation och möjlighet. Colombianska flyktingbarn i Venezuela och Sverige*.⁵ I avhandlingen försökte jag förstå de processer som de colombianska flyktingbarnen är en del i och har varit med om, samt vilka faktorer som gör att flyktingbarn ändå kan må ganska bra. Vad det är som gör att flyktingbarn förmår handskas med de svåra situationer som de hamnar i när familjen har varit tvungen att fly från våld och krig till ett nytt land.

De flesta av de colombianska flyktingbarnen som jag intervjuade hade hittat ett sätt att hantera flyktingsituationen. Men det fanns även barn som genomgått så starka trauman att de mådde psykiskt dåligt. Självklart kommer sådana erfarenheter, negativa liksom positiva, att färga barnen och lämna spår i deras liv på ett mer eller mindre synligt sätt. Generellt verkade dock de intervjuade flyktingbarnen må ganska bra.

⁴ Lahdenperä, 2004. s. 15.

⁵ Fjällhed, 2009. Flyktingskap syftar här på själva tillståndet av att vara flykting.

Ur de colombianska barnens berättelser genererades en teori, där de komplexa processer som dessa flyktingbarn befinner sig i och har varit i framträdde. Avhandlingen använde sig av en så kallad *grounded theory*-ansats, vilket förenklat innebär att teorin genereras ur empirin. En central faktor för hur barnet kan förhålla sig till och hantera flyktingkapets svåra situation är tillgången till ”möjlighetsfinnande”, det vill säga en utvecklad förmåga att finna möjligheter. Att finna möjlighet medverkar till att man klarar att hantera en svår situation. Om man å andra sidan saknar förmågan att finna möjligheter, så kan även en till synes bra situation te sig som omöjlig att klara av. *Situation* står här för hela flyktingbarnets liv, hans/hennes historia och bakgrund liksom den kontext som han/hon lever i och tidigare har befunnit sig i. Vidare ingår de svårigheter och problem som uppstått, den egna personligheten, psykisk stabilitet och drömmar samt de faktorer som påverkar utifrån såsom fred, kultur, språk, nätverk, familj och vänner. *Möjlighet* står för något mer abstrakt, de processer, de olika val och de alternativa lösningar som människor står inför i olika stunder i livet och i olika delar av sin situation.

Hur ser då den colombianska flyktingfamiljens, föräldrarnas respektive barnens, situation och möjligheter ut?

Sverige – ett land långt borta

I Colombia har ett inbördeskrig pågått i över 40 år. Flera vänstergerillor har stridit mot militären och mot en högergerilla. Den familj som deltog i min avhandlingsstudie består av två föräldrar och tre äldre barn, och de var tvungna att fly från landet efter att fadern hotats till livet. Först flydde de över gränsen till grannlandet Venezuela, men efter ett par år hamnade de än en gång i en hotfull situation och fick hjälp att fly till Sverige, dit de anlände som kvotflyktingar.⁶ De flyttade till ett okänt land med ett helt främmande språk, kultur och miljö. De kom till ett land som har fred, och där den kriminella våldsnivån är låg i förhållande till de flesta andra länder. Fred och lugn omnämns också av familjen som grundorsaken till att välja Sverige. Ett annat skäl är att barnen har en framtid i Sverige som de förmodligen inte skulle kunna ha möjlighet till i Latinamerika. Det handlar om att kunna studera vidare och i framtiden få ett förhoppningsvis bra och välavlönat

⁶ Kvotflyktingar är speciellt utsatta flyktingar som har varit under UNHCR:s beskydd, några av dem får bosätta sig i Sverige.

arbete. Familjen fick direkt flyktningstatus, legala identitetspapper och arbetstillstånd.

Som nyanlända till Sverige anvisades de till en mindre stad där utländska medborgare utgjorde en klar minoritet. I den staden finns det inte ett så många arbetstillfällen, och bidragsreglerna gör det svårt att flytta och söka arbete på annan ort. Ekonomisk hjälp ges för att de ska klara fundamentala behov såsom boende, uppehälle, sjukvård och studier, i första hand studier i svenska språket. De vuxna studerar svenska för invandrare, och barnen lär sig svenska i sina egna klasser. Familjen vet att universitetsstudier är gratis i Sverige, och att alla kan och får låna pengar till det. Hela familjen är oerhört tacksam för att Sverige har tagit emot dem, men föräldrarna är dock arga och ledsna över att de fortfarande efter lång tid inte har något arbete och måste leva på bidrag. Den äldre sonen flyttar snart till en annan stad, och den yngre sonen Carlos flyttade efter bara några månader ihop med en svensk kvinna. Föräldrarna separerade efter ett par år, de hade även tidigare haft relationsproblem, men verkar ha valt att hålla samman för barnens, överlevnadens och ekonomins skull. I Sverige är den ekonomiska situationen svår, men den ger ändå en viss ekonomisk frihet. Den förändrade livssituationen med studier, språksvårigheter och kulturella skillnader gör att föräldrarna blivit isolerade och tillbringar mer tid i hemmet. Deras roller utanför såväl som i hemmet har förändrats.

Barnens situation

Familjens dotter Maria började högstadiet efter ett års studier i svenska. Hon placerades i en lägre årskurs där hon var äldre än sina klasskamrater. Där blev hon utfryst av de svenska eleverna och mådde därför dåligt och vantrivdes, men hon fick dock några enstaka utländska kompisar. På sommarjobbet fungerade det dock bra. Efter ett par år började Maria på individuell linje på gymnasiet och trivs nu bra i klassen som endast har invandrarelever. Maria har en stark tro på framtiden och stora drömmar, men även mer realistiska delmål, och hon planerar att läsa vidare på högskolan. Hon bor ensam kvar med fadern efter föräldrarnas skilsmässa. I Sverige har Maria klart större frihet än i Latinamerika. Både hon och föräldrarna har exempelvis vant sig vid att det inte är farligt för en ensam flicka att vara ute ensam. Dessutom har hon en nära väninna och en hel del vänner. Alla hennes vänner är i princip invandrare, och de har ingen större kontakt med svenska ungdomar. Maria verkar tillbringa en hel del tid hemma, och har inga särskilda fritidsintressen. Hon har varit med om en hel del svåra situa-

tioner som gjort att hon inte mått bra i Sverige, såsom familjens brytning med brodern sedan han flyttade ihop med sin svenska flickvän och därefter moderns flytt från hemmet efter skilsmässan, samt den utfrysning Maria blev utsatt för i högstadiet. De två svåra åren i högstadiet anser hon dock var värda att ta, eftersom det enligt hennes uppfattning finns realistiska framtidsmöjligheter för henne i Sverige. Drömmen om framtiden uppväger alla svårigheter. Maria verkar idag må bra och den goda erfarenheten av gymnasieklassen och de utländska klasskamraterna har gjort henne gott.

Den yngre sonen Carlos började relativt snart efter ankomsten att läsa på Komvux. Det har gått sakta men säkert framåt, även om det periodvis varit mycket svårt för honom. Han är nu på väg att få gymnasiekompetens och drömmer om att läsa vidare på högskolenivå. Möjligheten till studier och lugnet i Sverige betyder oerhört mycket för Carlos. Han flyttade som nämnts ihop med en svensk kvinna efter bara några månader i Sverige. Genom henne och hennes familj fick han guidning in i det svenska samhället, språket och kulturen. Det innebar dock samtidigt en brytning med hans egen familj, och trots att de bor i samma stad träffas de sällan. Carlos bor idag ensam i en liten lägenhet sedan han separerat från den svenska flickvännen, och han får bidrag från staten så att han precis klarar sig ekonomiskt. Han har inte så många vänner, och verkar inte riktigt trivas med de andra invandrarungdomarna. Istället tillbringar han en hel del tid framför datorn. I cyberspace har han fått ett antal vänner, och bland dem finns även några svenskar. Carlos har periodvis inte mått så bra, bland annat på grund av att han varit med om flera jobbiga separationer. Han har dock drömmar för framtiden samt en stark tro på sig själv och på sin egen kapacitet. Han menar sig också ha stor frihet och självständighet i Sverige. Carlos arbetade exempelvis i en affär en sommar för att få in lite extrapengar och trivdes bra där.

Barnens möjlighet

För både Maria och Carlos har Sverige dels blivit en fristad, en fredlig kontext, och dels inneburit förverkligandet av en dröm om ett bättre liv med utbildning, en högre position, en bra ekonomi, en bostad och så vidare. Deras nya situation har givit dem möjligheter att reflektera och tänka i lugn och ro. De kan växa och utvecklas i en miljö där de har nya och andra möjligheter inför framtiden än de hade haft i hemlandet. De har möjlighet till val som de inte tidigare hade. Tiden är också en viktig komponent i utvecklandet av strategier för att klara situationen. De är nu äldre än de var i Venezuela, vilket också påverkar deras sätt att reflektera kring framtiden.

Maria har i Sverige fått möjlighet att forma ett oberoende och självständigt liv. Alla hennes erfarenheter har naturligtvis påverkat henne, men de svåra upplevelserna verkar inte ha givit några påtagliga oläkta sår, utan istället har hon har växt och hennes erfarenheter verkar ha givit henne stabilitet. Hon är full av förhoppningar om framtiden, har drömmar, ser många möjligheter och har även mer realistiska delmål. Maria är inte heller helt knuten till ett specifikt land, utan ser möjligheter även i andra länder. Dessa möjligheter består i att om några år skaffa sig familj och barn. Hennes framtida mans nationalitet är dock en öppen fråga. Carlos har möjlighet att fortsätta sitt självständiga liv, liksom att komma in i och bli en del av det svenska samhället. Hans extroverta och sociala personlighet tillsammans med de kunskaper i det svenska språket och kulturen som han fick genom sin tidigare flickvän, gör att han har realistiska chanser att i framtiden kunna smälta in det svenska samhället. Han är mer fokuserad på Sverige och ser möjligheter att skaffa sig utbildning, arbete, hus och familj.

Föräldrarnas situation

Fadern var i Colombia och Venezuela känd som en mycket social person som tillsammans med sin fru alltid, trots svåra umbäranden, lyckades finna arbete och pengar till familjens uppehälle. I Sverige trivdes han väl med svenskstudierna under de första åren. Det gick relativt bra för honom, och med sin öppna personlighet kom han snart in i klassen. Han prövade sedan på en kortare praktik som också fungerade bra. Under det sista året av svenskstudierna har det dock inte fungerat så bra. Han får ofta huvudvärk och har svårt att koncentrera sig på studierna. Fadern tror själv att det delvis beror på att studierna har blivit svårare, men främst på att han inte får något jobb och därmed inte kan försörja sig själv och sin familj. Numera går han hos psykolog och är sjukskriven. Han har mycket tid över för att tänka, och oroar sig bland annat för sin familj i Colombia som har det ekonomiskt svårt och för en släkting också är mycket sjuk. Hans ex-fru, modern, flyttade alltså från familjen och nu bor han kvar ensam i hemmet med dottern. Han är fortfarande sällskaplig och extrovert och umgås en hel del med andra invandrare som bor i området, men han har knappt någon kontakt alls med svenskar. Han är dock fortfarande optimistisk och hoppas på ett arbete i framtiden.

Modern trivdes aldrig med svenskstudierna, och hon kände sig nedvärderad och utpekad i klassen. Studierna var svårare för henne då hon inte gått så många år i skolan i hemlandet, men hon har ändå lyckats få godkänt. Hon har också gått igenom ett antal praktikperioder som fungerat bra, även

om hon kände sig lite isolerad. Hon vill allra helst flytta någonstans där hon kan få ett jobb. Hon känner sig instängd i den svenska byråkratins bidragsbestämmelser som gör att hon inte kan få bostadsbidrag på annan ort innan hon fått en anställning. Den nya svenska kulturens fria och demokratiska uppfostringsideal stred mot hennes syn på uppfostran och önskan om att få respekt som mor. Samma sak kände hon när sonen flyttade ihop med sin svenska flickvän. Hon tycker inte att barnen förstår de stora uppoffringar hon har gjort för att de ska kunna få möjligheten till en bättre framtid. Efter något år i Sverige separerade hon från sin man och flyttade ensam, utan några ägodelar, till en egen lägenhet. Den är idag fullt möblerad vilket hon är mycket stolt över. Hon har en del kontakt med dottern, men endast sporadiskt med sonen. Periodvis har hon mått mycket dåligt. Hon har några enstaka utländska vänner, svenskar tycker hon är oartiga, kalla och reserverade. Den öppna, företagsamma och extroverta kvinnan som jag mötte i mitt arbete i Venezuela är idag svår att känna igen i Sverige. Om framtiden vågar hon knappt drömma eftersom hon menar att den ändå aldrig blir som hon önskar.

Föräldrarnas möjlighet

Fadern ser fortfarande en möjlighet till att få ett jobb. Ett sådant skulle leda till att hans självkänsla växer och att han mår bättre psykiskt. Han skulle kunna bli självförsörjande och slippa vara beroende av bidrag, och han skulle kunna köpa saker som han vill ha och dessutom kunna hjälpa sin familj i Colombia ekonomiskt. Ett arbete skulle också ge honom möjligheten att öva sig i svenska i en naturlig miljö med svenskar omkring sig, och det skulle även hjälpa honom att förstå den svenska kulturen. Fadern har även en avlägsen vision om att kunna flytta tillbaka till hemlandet om det skulle bli fred där. Där skulle han lättare kunna hävda sig på arbetsmarknaden och smälta in socialt och kulturellt och dessutom vara närmare sin egen familj och släkt.

Modern har numera svårt att se ljus på framtiden. Trots det ser hon den möjlighet som ett arbete skulle medföra i form av egen försörjning och en bättre självkänsla. Chansen till att kunna börja om ett nytt liv någon annanstans än i den lilla stad som hon bor i idag tror hon dock är liten. Numera är drömmarna få, och inte ens i fantasin kan hon tänka sig att hon, en lågutbildad kvinna utan kontakter skulle kunna flytta tillbaka till Colombia. Hon liksom fadern fokuserar istället sina drömmar på barnen, dessa drömmar hjälper dem att fortsätta kämpa och att orka söka nya möjligheter.

Oavsett om familjen bor nära eller långt borta från sitt hemland, som flyktingar i ett granland som Venezuela eller i ett främmande land som Sverige, verkar det främst vara två möjligheter som skapar vilja och styrka att möta de svåra utmaningarna i flyktingskapet. Dels handlar det om möjligheten till trygghet, det vill säga fred och lugn som gör att familjen kan känna sig säker, och dels rör det möjligheten till ett bättre liv, eller åtminstone hoppet och drömmen om en god ekonomi med ett bra jobb och möjligheter till högre utbildning. Om de vuxnas egna drömmar har förbleknat, får i stället hoppet om en gyllene framtid för barnen bli föräldrarnas drömmar. Som flyktingar ställs både föräldrarna och barnen inför många nya situationer och problem som kan vara som både spännande och otäcka. De blir tvungna till omställningar. Det sätt på vilket de klarar av situationen påverkas av de erfarenheter de gjort tidigare i livet. Det handlar om lärdomar som har gjort dem till dem de är idag. Dessa erfarenheter hjälper dem att kunna klara de nya situationerna och att se framåt och söka möjligheter.

Vilka erfarenheter har den colombianska flyktingfamiljen av interkulturalitet? En aktiv nyfikenhet, respekt och självkritik för varandras olikheter och likheter, som gör att människor verkligen ser och möter varandra?

Okänt och igenkänt

Tonåringen Maria berättar när hon får den första öppna frågan: Hur är ditt liv här i Sverige?

Maria: Ja, vårt liv i Sverige är mycket bättre än i Colombia och i Venezuela. Vi har våra möjligheter till studier, bättre liv, mer lugn, men det fattas alltid något, hur ska jag säga, kanske familjen, familjen som man hade där. Eller att hela världen där pratade ditt språk, hade samma traditioner. Här är allt lite annorlunda, folk går nästan inte ut, pratar inte mycket, är mycket tystlåtna, mycket oberoende. Ja, lite så är det.

Kultur står här för historia, traditioner och värderingar, vilket är något som alla människor bär med sig utifrån sin uppväxt och uppfostran. Kulturen kan ge trygghet och en förståelse för hur omvärlden fungerar och gör kommande händelser förutsägbara. Den colombianska flyktingfamiljen kommer från en latinamerikansk colombiansk kultur. De flyr först till grannlandet Venezuela som har en likartad kultur och stannar där i ett par år. Därefter blir det återigen hotfullt för dem, och de får hjälp med att fly till Sverige där de möter en främmande svensk kultur.

Den nya och främmande kulturen som tonåringen Carlos möttes av i Sverige var mycket olik den han tidigare varit van vid. Han träffar ganska snart en svensk flickvän och de flyttar ihop, och genom henne kommer han in i den svenska gemenskapen och känner sig därigenom hemma här. I ett samtal rörande hans syn på Sverige kommer han vid flera tillfällen in på lugnet, freden och den lugnare svenska mentaliteten samt en mer demokratisk och individuell frihet. Han säger bland annat att han inte behöver oroa sig för att någon ska skada honom i Sverige. Carlos trivs i den nya kulturen och tycker att han har anpassat sig bra i Sverige. Han ser därför ingen anledning till att återvända till Colombia.

En intressant iakttagelse som Carlos gör om integration och kultur är att det inte går att jämföra hur svårt det är för olika människor att komma in i det svenska samhället. Han menar att det inte går att jämföra de svårigheter ett barn från exempelvis Irak möter med de problem ett barn från Colombia har, eftersom deras kulturer skiljer sig så mycket från varandra. När Carlos talar om hur han lärt sig hantera sin ensamhet i Sverige tar han också upp att det kanske inte alltid är så bra att generalisera en grupp som till exempel latinamerikaner, utan istället menar han att man bör se var och en som en egen individ och som en människa i förändring.

Maria verkar känna sig mer hemma bland latinamerikaner eller bland andra ungdomar med utländsk bakgrund. Hon ser för sin egen del dock inte de kulturella skillnaderna som ett hinder för sitt personliga liv, när hon exempelvis reflekterar över familjebildning och en framtida mans nationalitet.

Maria svarar på en hypotetisk fråga som handlar om vilket land hon skulle välja att flytta till som flykting om hon själv hade fått välja. Maria menar att även om hon skulle kunna flytta till ett land som liknar Colombia och har ungefär samma språk och kultur och även om hon där skulle få samma ekonomiska fördelar och också få familjen med sig, så skulle hon välja ett mer annorlunda land med ett nytt språk, nya traditioner och ett nytt folk. Hon menar att det skulle vara värt priset, och att hon har tiden på sin sida, även om det skulle vara svårare och kanske ibland inte skulle gå så bra i det mer annorlunda landet.

Liksom Carlos tycker Maria tycker att kulturen i Colombia och Venezuela var ungefär densamma. Flykten till grannlandet innebar således inte någon större kulturchock. Men mellan Venezuela och Sverige var kontrasten desto starkare.

Maria: Den stora skillnaden mellan Sverige och Venezuela är att de sakerna som Sverige har, har inte Venezuela och sakerna som Venezuela har, har

inte Sverige. Detta i betydelsen att Sverige är ett lugnt land, mycket vackert, men mycket kallt! Det är mycket trist för att folket går nästan aldrig ut, affärerna stänger mycket tidigt och på söndagarna har de inte öppet. Och i Venezuela, ja inte är det lugnt, det finns många problem där, men folket är mycket gladare, delar mer, är vänligare och som att, ja, ah och det är varmt. Här är det mycket kallt, faller snö.

Maria blev utfrysad under en längre tid i högstadiet. Modern tror att de svenska klasskamraterna avfärdade Maria på grund av språket och kulturella olikheter. Maria berättade exempelvis inför klassen om hur hon som katolik ser på skapelsen, och hur det då uppstod en kollision mellan den naturvetenskapliga synen och den bibliska skapelseberättelsen.

Modern: Men vi som sydamerikaner, som latinare, som katoliker, har en annan syn, och när hon gav sin syn och presenterade sitt arbete så gjorde hela världen narr av henne, de behandlade henne som om hon var en tok, och vi tänker inte så om någon svensk som tänker så inte, därför att vi vet att respektera svensken, så nej, allt detta, jag såg min dotter gråta mycket och svära. Hon ville inte vara i det här landet och gav mig skulden: ”Det är ert fel för ni fört mig hit...”.

Man kan säga att Maria kom in i en miljö där bristen på interkulturalitet var tydlig. Katrin Goldstein-Kyaga tar i sitt bidrag till den här antologin upp problemet med att förstå elevers olika religiösa världsuppfattningar i en skola som grundar sig på demokrati, jämlikhet och naturvetenskapliga ideal. Ideal såsom demokrati och jämlikhet och föreställningen om kosmos utifrån ett naturvetenskapligt synsätt är så dominerande att det gränsar till tabu att ifrågasätta dem. Den svenska skolan domineras av dessa ideal, och för de flesta är det därför inte alltid så enkelt att vara tolerant mot avvikande uppfattningar.

När modern berättar om sina barns förhållande till kulturen ser hon Maria som den som söker sig till den colombianska gemenskapen, och Carlos som den som fann den nya svenska gemenskapen genom sin svenska flickvän.

Modern: Och fastän Maria mår bättre, för nu träffar hon den colombianska gruppen, de gör fester, de dricker, de dansar, de skriker, är i sin kultur. Men jag säger dig en sak, hade det inte kommit mer colombianer hit så vet jag inte vad som hade hänt med Maria. Och Carlos blev räddad för att han engagerade sig med en svenska och det gav honom det svenska livet, Carlos har mer svenskhet än vi.

Modern själv har dåliga erfarenheter av att försöka få kontakt med svenskar. Hon har det svårt med svenskan, men klarar dock en enkel vardagskonversation. Vid ett par tillfällen har svenskar som hon frågat om bussen helt ignorerat henne. När hon flyttade till sin nya lägenhet bestämde hon sig för att hälsa på sina grannar.

Modern: Så ja, en hel vecka, från måndag till fredag sa jag: Hej! Och ingen svarade! Vad betyder det?

Anders: Men de gjorde inte såhär med huvudet? (Nickar)

Modern: Inget, det var som de var pinnar, så jag säger det, att för mig Anders, har det varit mycket svårt det här landet, Anders mycket svårt... (...)

Modern: Men det är så att de här säger till en: ”Hej, ta kontakt med människorna så att du få prata språket”. Men om man försöker och folket behandlar en så, så att de gör att man mår sämre, att man stänger sig mer, att man inte blir öppen.

Anders: Och varför tror du att svenskarna inte svarar dig?

Modern: Därför att de inte, jag antar att de här inte tycker om invandrarna, att de ser oss som personer som kommer för att ta från dem. För att det har funnits folk som har sagt till mig att vi kommer för att ta från dem en del av pengarna. Och vi kommer inte för att be om dem. Vi sa inte till den svenska staten: ”Ta oss till Sverige, vi önskar åka till Sverige”. Anders, vi ville till dem som skulle vilja acceptera oss.

Anders: (...) Och en person har sagt det rakt i ditt ansikte?

Modern: I mitt ansikte.

Hon tror att svenskarna är rädda för dem som kommer från konfliktfyllda länder, och för ett resonemang kring hur detta skulle kunna lösas.

Modern: Då skulle det behöva finnas en vision, att folket tänker att när man kommer hit, kommer för att börja ett nytt liv, då kommer man för att lämna allt bakom sig, allt som hänt stannar bakåt och hit kommer man för att börja på noll, Anders. Det enda som man inte börjar här är en familj, men resten här, allt från noll.

Modern var i Colombia och Venezuela en utåtriktad, pratglad kvinna. Hon menar att det berodde på att där kunde hon förstå vad alla sade, och hon kunde uttrycka det hon själv kände:

Modern: Därför att det var mitt språk och jag kunde försvara mig, men här har jag ... [...]... och om inte de förstår, så det har gett mig en rädsla. Jag förstår svenska, men jag blir rädd att prata den. Finns en barriär i mig som gör mig ängslig att uttrycka den, detta gör mig mycket dum och jag vet det.

Fadern är, och har alltid varit, mycket social och talar dessutom bättre svenska än modern. Trots det har han inte heller fått någon större kontakt med svenskar, och umgås mest med landsmän eller med andra invandrare. Både invandrare av andra nationaliteter och svenska ungdomar har ibland sagt nedsättande saker till fadern. I stort sett verkar han dock inte ha mött någon större främlingsfientlighet från svenskarna.

Tala eller tiga

En förutsättning för att man ska få kontakt och förstå andra och sin omgivning är att man kan tala med varandra. Förstår man inte vad andra säger är det lätt att hamna utanför, men kan man kommunicera med nya människor så kan nya världar i stället öppna sig. Hur är det att tala svenska? Carlos: ”Väldigt bra, det har öppnat många portar för mig.”

Carlos berättar att det nya språket har gett honom en ny kommunikationskanal och ett nytt tänkande. Det gav honom en ny möjlighet att lära känna andra kulturer och att få ett nytt umgänge med nya spännande personer. Carlos har gått in i det svenska språket så mycket att han ibland har svårt att komma ihåg sitt spanska modersmål, och han säger att det finns vissa ord på spanska som har försvunnit. Det verkar också som att språket fungerar som en skiljelinje mellan den svenska och den latinamerikanska gemenskapen. I den svenska gemenskapen med dess nya synsätt och tankar talas det svenska, och i den latinamerikanska gemenskapen finns det spanska språket. Carlos: ”... växla mellan spanska och svenska, huvudet fungerar inte på en. (...) ... när man är sådär pratande spanska hela tiden så kommer man ihåg, det är lättare att komma ihåg sakerna.”

I jämförelse med föräldrarna talar både Maria och Carlos mycket bra svenska. Modern: ”... till exempel. Carlos, nu talar han mycket bra svenska och Maria, båda två hävdar sig i vilken situation som helst och förstår...” Varken modern eller fadern har haft lätt att lära sig det svenska språket. Till en början gick det ganska bra för fadern, men allt eftersom det blev mer teoretiskt blev det allt svårare. Fadern: ”Inte bra, jag vill inte säga att jag i praktiken pratar så bra, pratar svenska och förstår något.” Han säger att svenskan som man lär ut i skolan är så olik den vardagliga svenska som talas

på gatan. När han gjorde praktik lärde han sig dock mer om den vardagliga svenskan.

Spanskan i Venezuela är väldigt lik spanskan i Colombia, och eftersom familjen bodde nära gränsen blev språkskillnaderna mer en fråga om dialekter, och Carlos lärde sig snabbt venezuelansk spanska. Han förstod de nya klasskamraterna utan några problem, och inte heller Maria tyckte att språket i Venezuela var något problem:

Anders: Och i skolan i Venezuela, kände du dig någon gång mobbad för att du pratade lite konstigt på colombianska?

Maria: Nej, jag kände mig mycket bra i skolan.

Anders: Men du pratar colombianska.

Maria: I början ja, men de frågade mig varför jag sa så, varför så, det var ett bra prat för att det väckte uppmärksamhet på hur Colombia var. [...] ... aldrig kände jag mig mobbad, i alla fall inte mycket, kanske lite.

Trots den dialektala skillnaden blev hon inte retad, utan den lilla språkskillnaden gjorde snarare att andra blev intresserade av hur det är i Colombia, till skillnad från vad som hände Maria när hon kom till svenska klassen i Sverige:

Maria: Nej, nej de ville inte prata med oss och ibland, är det att förstå att vi inte har samma accent, den svenska dialekten. Men när vi sa något ord, ibland skrattade de och man känner sig dålig.

Hon försöker verkligen se båda sidor och hitta ursäktande anledningar, men hon blev tydligt sårad över att de svenska klasskamraterna skrattade åt dem när de försökte tala svenska. För Carlos gick det mycket lättare. Han kom snabbt in i en svensk språkmiljö med svenskar som accepterade och tyckte om honom, vilket gjorde att det gick lätt att lära sig det svenska vardagsspråket. Men vissa facktermer inom politikens och medicinens områden har han fortfarande som mycket svåra att förstå, och det har blivit ett hinder för honom i skolan.

I ett grannland där språket, kulturen, miljön, rättssystemet och det sociala systemet liksom det byråkratiska är relativt lika det man varit van vid, blir utmaningarna mindre för en flykting eller åtminstone mer lätthanterliga, vilket gynnar vad jag kallar *möjlighetsfinnandet*, en central process för att hantera flyktingskapet.

Språket som tidigare bara var en naturlig del av livet blir i flyktinglandet i stället en stor utmaning, som lätt kan bli ett hinder i sociala kontakter, i skolan eller på arbetsplatsen. Men språket ger också möjligheter till nya kontakter och nya världar. Språket blir nyckeln till det nya samhället.⁷ Språket bidrar till stabilitet och till självbilden. Det ger möjlighet till en trygg gemenskap med gamla vänner när hemspråket talas, och till nya gemenskaper med nya vänner när det nya språket eller ett internationellt språk som engelska talas. Att behärska flera språk öppnar möjligheten att kunna ta fram olika delar av sin egen personlighet, vilket också tidigare forskning har konstaterat.⁸ Detta kan i förlängningen erbjuda flyktingungdomar en trygghet och säkerhet som inte bara inskränker sig till enstaka rum/länder/kontexter, utan ger dem tillträde till olika och nya situationer och möjligheter över hela världen.

Språket är intimt förknippat med kulturen. Båda dessa fundament kan inkludera eller exkludera beroende på vilken kontext och situation det handlar om. En person vet ofta i stora drag hur andra människor i samma eller i ett närliggande land tänker och reagerar eftersom de har en likartad kulturell bakgrund. En person i ett främmande land kan också ofta lättare hitta trygghet och vänskap i en grupp bestående av landsmän. Men nya kulturer och kontakter ger också möjligheter till nya, spännande och utvecklande möten och tankar.

Lika och olika

Familjen är det viktigaste stödet för flyktingbarnen. De behöver föräldrarna eller någon annan närstående person som en bas för att möta flyktingsskapets alla utmaningar. I en flyktingsituation i ett främmande land kan det dock i minst lika stor utsträckning vara föräldrarna som psykologiskt behöver barnen. Detta för att de ska kunna känna att de som föräldrar gjorde det rätta när de flydde från våldet och lämnade sina gamla liv för att söka möjligheter i ett nytt land där det råder fred. Om föräldrarnas egna liv och drömmar är mörka, blir det än viktigare att tillsammans med barnen få dela drömmen och hoppet om ett bättre liv i framtiden.

Förutom familjen är vänner något som ger trygghet och sammanhang. I Sverige har Maria en del vänner, och nästan alla kommer från andra länder

⁷ Wigg, 2009.

⁸ Borgström, 1998; Goldstein-Kyaga & Borgström, 2009.

än Sverige. Hon säger att det finns många colombianskor som hon kan umgås med på fritiden, och hennes bästa kamrat kommer från Iran. Som tidigare nämnts gick det inte så bra för Maria med de svenska klasskamraterna i högstadiet. Men hon hade ändå ett litet nätverk tillsammans med sin iranska klasskamrat. De höll ihop mot resten av den svenska klassen. Det lilla nätverket innefattade även de lärare som var positivt inställda till Maria. Nu har Maria blivit äldre och går första året i gymnasiet på det individuella programmet. Det är bara invandrare i klassen, och hon trivs mycket bra i gruppen. Maria säger själv: ”Mycket bra, eftersom vi alla är utlänningar och vi saknar vårt land och vet hur saker är. Vi är ungdomar och förstår varandra mycket väl, och alla går mycket bra ihop tillsammans och är mycket bra kamrater.”

Nu trivs hon i skolan, och hon har fått ett större nätverk som har mycket gemensamt och är mer som hon själv. Om hon bara har dåliga erfarenheter av sin gamla svenska klass, har hon nu i stället endast goda erfarenheter av den nya klassen med utländska elever. Nu erbjuds hon trygghet och gemenskap tillsammans med de andra, och hon kommer med i en grupp där kamraterna varit med om likartade uppbrott från sina länder och kulturer. Hennes positiva livssyn har hjälpt henne att ändå våga ta vissa kontakter med några svenskar.

Maria: Förra sommaren, jag ska berätta vad som hände, arbetade jag på sjukhuset. [...] ... jag lärde känna, jag gick med många och de passade mig väl, de hjälpte mig och förklarade. Och jag har en väninna där, har en väninna som heter Monica, hon är svenska och hon passade mig väldigt bra. Hon är mycket vänlig mot mig, allt är bra.

Anders: Men du besöker inte henne sådär?

Maria: Nej, men ibland går vi till centrum och tar en fika. Pratar, chattar på internet och pratar i telefon.

Först när hon kom till en annan miljö, där människorna var vänligt inställda till henne, fick hon bättre kontakt med svenskar.

Föräldrarna hade under en period kontakt med ett svenskt par som ville lära sig spanska. Det verkar ha varit något slags integrationsprojekt. De träffades under några månader för att prata svenska respektive spanska under en timmes tid. Både modern och fadern har också på olika håll blivit inbjudna till andra sammankomster, vilket båda har uppskattat. Det verkar dock som om de inte har förstått den kulturella seden, att om man har blivit inbjuden så är det sedan de som blivit inbjudna som förväntas ta initiativet till att fortsätta kontakten. Numera har ingen av föräldrarna någon större

kontakt med svenskar. Modern har mycket få vänner överhuvudtaget. Hon hade ett par colombianska vänner, men de har nyligen flyttat till en annan kommun. Fadern är mer social och extrovert, han träffar andra colombianer relativt ofta och har även kontakt med flera andra invandrare. Fadern säger själv: ”Alla är vi i lika mån desamma, här är det inte att någon är mer än den andre, när vi ska träffas så träffas vi i en grupp, vi träffas som om vi skulle ha varit släkt.”

Trots att de i egenskap av latinamerikaner tycker sig vara mer öppna och sällskapliga, frågar man aldrig en landsman om anledningen till flykten. Integritets- och säkerhetsskäl tar då överhanden, och man är osäker på vilken sida i konflikten som den andre tillhörde.

Tonåringen Carlos verkar i början främst ha satsat på relationen med den svenska flickvännen och hennes familj, men han har också fått några andra vänner och bekanta i Sverige. Han har två colombianska vänner och några bekanta från Afghanistan och Irak som han spelar fotboll med förutom att han umgås med klasskamraterna i skolan. Han hävdar dock att han inte är med dem så ofta då han tycker att de talar, som han uppfattar det, en vulgär svenska. Det verkar som om han dels inte känner sig hemma där, och dels tar avstånd från de andras och även sin egen kultur. Han väljer istället den nya svenska kulturen eller att helt enkelt vara för sig själv.

Gränsöverskridande identiteter

Flyktbarn, barn som flyr över gränser, överskrider både rent fysiska gränser mellan länder och psykiska gränser mellan sin egen identitet i hemlandet och den nya i flyktinglandet. Borgström och Goldstein-Kyaga skriver om hur barn till invandrare som är födda och uppväxta i Sverige ser sig själva som gränsöverskridande i sina identiteter.⁹ Deras syn på identitet ligger i linje med mina tankar om de colombianska flyktbarnen och deras identitetsupplevelser.

Vi ser identiteten som en tolkning av det egna livet, en tolkning där man binder samman olika delar av sitt liv och sätter in det i ett sammanhang, där man reflekterar över sig själv, den gemenskap eller de gemenskaper man ingår i och den plats man har. Det är inte bara en fråga om den egna tolkningen utan också om att väva in andra människors tolkningar, människor som man har en relation till.¹¹

⁹ Borgström & Goldstein-Kyaga, (red.), 2006; Goldstein-Kyaga & Borgström, 2009.

¹¹ Goldstein-Kyaga & Borgström, 2009, s. 10.

Borgström och Goldstein-Kyaga talar om en tredje identitet, en flexibel och kosmopolitisk identitet som människor utvecklar i mångkulturella miljöer och som är något som är mer än bara summan av en svensk och en utländsk identitet. Den integrerar olika och även motstridiga aspekter. Det handlar om en identitet som är en process och ständigt föränderlig, det är snarast ett förhållningssätt som rymmer olika identifikationskombinationer såsom etniska, nationella och kosmopolitiska. En tredje identitet kan leda till en känsla av rotlöshet, men även till kosmopolitism, empati och engagemang för andra samt till en förmåga att se saker utifrån olika perspektiv.¹²

Den en tredje identiteten innebär att man ofta smidigt kan växla mellan olika språk och kulturer och smälta in på nya platser men förutsättningen är att man känner att man har ett fäste. Det behöver inte vara en plats utan det kan vara en grupp eller helt enkelt en definition om vem man är ... När man har ett fäste är det möjligt att kodväxla, att smälta och vara öppen inför det annorlunda.¹³

Colombianska flyktingar som kommit till ett närbeläget land som Venezuela behöver inte reflektera över sin identitet så mycket som colombianska flyktingar i Sverige som är avlägset både geografiskt och kulturellt sett. De colombianska flyktingbarnen i Venezuela hittar sin stabilitet, självkänsla och identitetsupplevelse i den flyktingmiljö detta grannland erbjuder med ett levnadssätt, kultur och språk som är snarlika Colombias. De colombianska flyktingungdomarna i Sverige har gjort en mycket längre resa, en resa över fler nationella gränser och i deras planer och drömmar finns ett mer globalt perspektiv; en kan tänka sig en framtid som internationell hjälparbetsare, en annan som flygvärdinna, yrken där deras språkkunskaper och tidigare erfarenheter kan komma väl till pass.

Mycket av det som Goldstein-Kyaga och Borgström skriver om den tredje identiteten påminner om vad jag själv har kommit fram till när det gäller flyktingbarn som flyttat mellan olika sociala och etniska sammanhang liksom mina intervjupersoner Carlos och Maria. Goldstein-Kyaga och Borgström beskriver hur invandrarbarn skapar sin identitet i ett etniskt och i ett socialt sammanhang, och de båda forskarna lägger då tonvikten på det sammanhang som människor befinner sig i just nu och inte endast deras föräldrars bakgrund.¹⁴ Deras analys ligger nära det jag själv kommit fram till där jag uppmärksammat betydelsen både av det nuvarande sammanhanget i flyktinglandet och tidigare erfarenheter och upplevelser. Det handlar om

¹² Goldstein-Kyaga & Borgström, 2009.

¹³ Ibid, s. 127.

¹⁴ Borgström & Goldstein-Kyaga, (red.), 2006.

hur familjen har det och vad som händer och har hänt, både nu i det nya landet och då i det gamla, inklusive de samhälleliga och institutionella villkor de lever under.

Den tredje identiteten kan betraktas som en del av ett kontinuum, där de som i högre grad har varit i kontakt med och haft erfarenheter av olika kulturer är de som har en starkare tredje identitet och vice versa. De colombianska flyktingungdomarna som jag beskrivit i denna artikel menar jag har en medelstark tredje identitet. När de om några år har studerat och lärt sig bra både svenska och engelska, kan de få en stark tredje identitet, vilket kommer att göra att de kan röra sig i olika globala sammanhang, något som de också planerar och drömmer om att göra.

Möjligheten att kommunicera på flera språk gör det lättare för att en persons olika sidor att framträda. Det är en identitetsmarkör och det skapar gemenskap med flera grupper. En person som kan växla mellan språk kan också växla mellan kulturer. För en person som flyttat mellan flera länder kan de olika språken användas för att knyta samman livets olika delar.¹⁵ Det är något som även kommer fram i min studie av de colombianska flyktingbarnen i Venezuela och i Sverige. Bristen på kunskap i det nya språket kan emellertid leda till utanförskap och isolering samt till osäkerhet. Det kan i sin tur leda till att flyktingar söker sig till sina landsmän för att söka efter en starkare och mer positiv gemenskap med hemlandets språk och kultur.

Flyktinglandet Sverige

En helt ny och främmande flyktingsituation som den i Sverige verkar kunna ge de yngre flyktingarna större möjligheter och andra drömmar än de äldre. De yngre är optimistiska och förmår upptäcka nya vägar och möjligheter. Barnen har utvecklats av erfarenheterna av sin föränderliga situation som flyktingar och har stark tro på sin egen kapacitet och hyser hopp om framtiden. De äldre blir i den svenska kontexten mer begränsade trots bättre rättslig och ekonomisk bastrygghet. Deras erfarenhet säger dem, att deras kapacitet inte räcker så långt i det nya landet och att deras möjligheter inte är så stora. Det främmande språket och den främmande kulturen blir till hinder för dem. Tiden i Venezuela och livet i Colombia illustrerar ändå att de egentligen har förmåga att upptäcka nya vägar för familjen. De har klarat många svårigheter, vissa dock så stora att de har påverkat dem psykiskt. Men de har överlevt och förmått börja om på nytt, om och om igen. Denna

¹⁵ Goldstein-Kyaga & Borgström, 2009.; Borgström, 1998.

överlevnadsförmåga har stärkt deras självkänsla, så att de fortfarande orkar se framåt och se möjligheter.

Drömmen och hoppet om en bättre framtid för familjen fokuseras på barnen. Det är de som har möjlighet att studera, bli något och få ett bra liv i ett nytt och fredligt land. Den drömmen är en stark drivkraft som gör att människor villigt satsar och vågar ta itu med stora utmaningar. Även om alla offerar mycket och svårigheterna ibland kan bli övermäktiga, verkar de ändå anse att det är värt det. De äldre flyktingarna offerar sig för att barnen ska få det bra. Den förhoppningen förenar hela familjen över generationer. De två ungdomarna verkar också se denna möjlighet till en bättre framtid. Det är en dröm som hjälper dem och ger dem kraft att uthärda svåra situationer.

Det är intressant att konstatera att även i det fredliga och lugna Sverige har familjen drabbats av problem som djupt påverkat deras liv. Det var i Sverige som dottern blev utfryst i skolan och som familjen splittrades. Föräldrarna har inte heller fått något arbete i Sverige och alla har de periodvis mått psykiskt dåligt. I en ny och främmande kontext med en okänd kultur och ett nytt språk blir utmaningarna stora. Man skulle kunna tolka det som att en flykt till ett grannland med likartad kultur och språk och där man kan få jobb skulle kunna vara enklare och bättre. Det skulle kunna vara så, men i så fall under förutsättning att det gavs samma basala ekonomiska hjälp till bostad, mat och sjukvård där som här, samt att barnens skolgång kunde garanteras och att det fanns reella möjligheter till fortsatt högre utbildning för dem. Det helt överskuggande är dock snarare människans grundbehov av trygghet och fred i betydelsen lugn och icke-våld. Utan denna grund av fred är det mycket svårt att bygga upp en stabil och fungerande livssituation.

Interkulturalitet är att finna möjligheter

Interkulturalitet innebär, enligt mitt sätt att se det, att vara öppen och finna möjligheter, att möta utmaningarna, att se lösningarna, och att genom erfarenheterna växa och utvecklas som människa. Det är viktigt att inte generalisera alltför brett och dra alla över en kam. Denna artikel har behandlat en flyktingfamiljs öden men andra familjers berättelser är annorlunda. Som tonåringen Carlos påpekade, hanterar och möter man en ny flyktingsituation som individ och människa, och inte bara som en del av en viss grupp. Detta gäller självklart inte enbart i en flyktingsituation utan i alla nya situationer.

Det är också viktigt att komma ihåg att interkulturalitet innebär dels att vi i olika länder möter och hanterar grupper och individer på olika sätt och dels att det i ett möte alltid finns två parter som båda bidrar till mötets re-

sultat och chanser till att finna möjligheter. Det som krävs för att vi verkligen ska kunna möta andra människor är att vi öppnar upp för den process som interkulturalitet innebär, att vi ser på varandra med nyfiken öppenhet och att vi bemöter varandra med respekt.